

УДК 811.161.2+81'342/344+38

Українець Л. Ф.

ЕСТЕТИКА ПСИХОЛОГІЧНО МОТИВОВАНИХ ФОНЕТИЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ХХ – ХХІ СТ.)

У статті порушено проблеми моделювання імпліцитності українського поетичного дискурсу психологічно мотивованими фонетичними засобами, які на рівні підсвідомості перетворюють художній різновид поетичного мовлення на чуттєву систему пізнання глибин думки.

Ключові слова: конотація, українська поетична мова, фонетичні засоби, лінгвістичні одиниці, евфонія.

Українець Л. Ф. Эстетика психологически мотивированных фонетических единиц (на материале украинского поэтического языка XX – XXI вв.). – Статья.

В статье затронуты проблемы моделирования имплицитности украинского поэтического дискурса психологически мотивированными фонетическими средствами, которые на уровне подсознания превращают художественную разновидность поэтической речи в чувственную систему познания глубин мысли.

Ключевые слова: коннотация, украинский поэтический язык, фонетические средства, лингвистические единицы, эвфония.

Ukrainets L. F. The aesthetics of psychologically motivated phonetic means (based on the material of Ukrainian poetic language of XX – XXI century). – Article.

This article explores the problems of implicitness modeling in Ukrainian poetic discourse by the psychologically motivated phonetic means, which on a subconscious level convert artistic variety of poetic speech into sensual cognition system of thought's depth.

Key words: connotation, Ukrainian poetic language, phonetic means, linguistic units, euphony.

Невід'ємною рисою української поетичної мови ХХ – ХХІ ст. в усі періоди її розвитку залишається висока емоційна насаженість, що репрезентує авторське прагнення змоделювати психологічно й естетично довершений образ як вектор інтенційної спрямованості художньої інформації. У контексті національних пріоритетів вербальної та концептуальної картини світу така модально-прагматична стратегія, відповідно, окреслює також основні шляхи пошуків лінгвістичних засобів для втілення й інтенсифікації естетичної виразності української поезики. На тлі функціональної активності одиниць основних (фонологічного, морфологічного, лексико-семантичного, синтаксичного) та проміжних (морфонологічного, словотвірного, фразеологічного) мовних рівнів конотаційна семантика й прагматика вербалізованої інформації набула статусу винятково ефективного лінгвостилістичного засобу для позиціонування справді нових типологічних змін поетичної мови ХХ–ХХІ ст., у якій психологічний сегмент має вирішальне значення. Дослідники лінгвістичних засобів вираження суб'єктивного ставлення до об'єктивної реальності (експресивно значущих деталей образу), акцентуючи увагу на загостренні авторського розуміння художнього психологізму, який традиційно уможлиблює своєрідну незавершеність втілення переживань у мовних конструкціях, зауважують, що в дискурсивній стилістиці останнього часу простежено підвищену зацікавленість до внутрішнього світу особистості, а у зв'язку із цим, на думку С. Єрмоленко, – до прагнення «зафіксувати його у формах мови, створити психологічно достовірний образ прихованих, інтимних сторін психіки» [8, с. 97]. Концепція «емоційної домінанти образу» (Л. Єрмоїна) таких відомих славістів, як В. Апресян, Ю. Апресян [1], К. Долинін [6], Л. Єрмоїна [8],

О. Леонт'єв [11], Е. Носенко [14], Д. Шмельов [21] та інші, спирається фактично на теоретичне обґрунтування діалектики взаємозв'язку антропоцентричного й соціального в мовленні, яку задекларував у ХІХ ст. В. фон Гумбольдт працями про особливості структури мов і духовний розвиток людства [5]. Безперечно, під впливом цих філософських узагальнень у наукових розвідках ХХ ст. домінує прагнення мовознавців сформулювати закономірності й тенденції реалізації емоції як елемента мовної семантики на тлі функціонування насамперед лексичних і комунікативних одиниць, адже для них важливими були поезика психологічно мотивованого слова [8, с. 97–109], зокрема й емоційних найменувань предикативного характеру [3, с. 47–59], роль метафори в семантичній репрезентації емоцій [1, с. 27–35], імпліцитний зміст комунікативних одиниць [6, с. 37–47], а також лексико-синтаксичний паралелізм для позиціонування експресії мовленнєвих планів літературно-художнього твору [21, с. 8]. Важливо, що В. фон Гумбольдт, обґрунтовуючи антиномію суб'єктивного й об'єктивного в мові, приділяв особливу увагу також звуковій системі та звуковій формі. На його думку, у цьому протиставленні суттєвими є, з одного боку, фонетичні одиниці як винятково важливі елементи «матерії мови», а з іншого – «сукупність чуттєвих вражень і самостійних душевних рухів, які передують утворенню поняття за допомогою мови» [5, с. 95]. Ці найдрібніші лінгвістичні репрезентанти плану вираження хоч і є позбавленими денотативно-референтного значення, проте наділяються типологічними ознаками – артикуляційно-акустичними властивостями, що вирізняють їх із-поміж усіх фонетичних одиниць, при цьому будучи здатними зумовлювати конотативне значення, що ілюструє постійне прагнення

художників слова створювати психологічний і водночас естетично яскравий образ переживань ліричного героя. Оскільки формуванню експресивного ефекту мовлення активно сприяє конотація – імпліцитна сутність, що, як вважає В. Теля, «узуально чи оказіонально входить у семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне й стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності» [17, с. 5], то предметом нашого дослідження обрано асоціативну інтерпретацію голосних і приголосних як елемент фонетичної вишуканості української поетичної мови, що в ХХІ ст. підносить її на новий щабель розвитку.

Актуальність такого спостереження є незаперечною, адже в україністиці існують праці, присвячені вербалізації світу емоцій (Н. Бойко [2]), точніше, опозиційним відношенням мовної експресії та авторської індивідуальності (Т. Вільчинської [4], С. Єрмоленко [7], О. Образцової [15], В. Чабаненко [19] та інших авторів), однак естетика психологічно мотивованих фонетичних одиниць на матеріалі української поетичної мови ХХ – ХХІ ст. ще не була об'єктом спеціального семантико-стилістичного аналізу.

Мета статті – на основі ситуативно-психологічних чинників виявити фонетичні конотації вокальних і консонантних одиниць, які забезпечують українській поетичній мові ХХ–ХХІ ст. гармонійну єдність емоційного змісту й форми.

Матеріалом для прагматично-стилістичних узагальнень послуговували вірші М. Зерова, М. Хвильового, М. Семенка, Д. Загула, М. Драй-Хмари, а також полтавського сміхотворця І. Котляревського, який у межах становлення національних стереотипів репрезентував яскраву самобутність української поліфонії.

У процесі аналізу українського поетичного дискурсу ХХ – ХХІ ст. теоретичного осмислення потребує, на наше переконання, естетика психологічно мотивованих фонетичних одиниць вокального типу, і це логічно: національна імпліцитна парадигма українського звукопису спирається на милозвучність саме тональної акустики як елемента інтенсифікації емоційно-експресивного забарвлення [18]. У звуковому континуумі визначальними є повтори тих голосних, які на рівні імпресіоністичних вражень привертають увагу своєю асоціативно об'єктивованою приємністю та використовуються в персоніфіковано окреслених поетичних дискурсах для увиразнення змістових парадигм. До таких вокальних сегментів належить, наприклад, повтор [i], естетичну вартість якого свого часу помітив навіть М. Ломоносов, класифікуючи його серед звуків, схильних «до зображення ніжності, ласкавості, жалісливих чи малих речей» [13, с. 241]. Дійсно, акустичне враження цього небемольного звука із символічним значенням «маленький» [10, с. 26] часто корелює

з естетичними конотаціями (наприклад, у М. Зерова):

Високий рівний степ. <...>

І мрійна далечінь, що млою синіх крил

Чарує і зове до еллінських колоній [24, с. 134].

У горизонтально-вертикальній архітектоніці поетичної мови, позбавленої яскравої мовно-образної специфіки, М. Зеров позиціонує експресивою [i], крім версифікаційної вишуканості, також особливу акустичну м'якість звучання. У зв'язку із цим логічними вважаємо посилання І. Чередниченка – одного з перших дослідників фоностилістичних властивостей української літературної мови – на голосний [i] як носія «чогось швидкого, іноді просто милого» [20, с. 138]. Цілеспрямоване використання в поетичному дискурсі конотаційних спектрів цього акустично приємного звукового імпульсу підтверджує антропоцентричну, зокрема психологічну, його адаптацію митцями з різними естетичними уподобаннями (наприклад, М. Хвильовим):

Блукав і там над містом місяць

І до піщаних берегів

Тріпотно кораблі тяглися <...> [28, с. 116].

Серед тих, хто послуговувався естетичними конотаціями голосного [i] для моделювання яскравого поетичного образу, можна назвати представника українського футуризму М. Семенка. Як стверджує О. Зав'язкін, він «<...> майстерно оперуючи дисонансами й верлібром, маніфестував нову особистість нового індустріального століття» [9, с. 78], а [i]-тональність допомагала йому сформувати психологічно мотивовані інтенції:

В мене бронзове тіло

На білім ніску

Скільки іскор горіло

На яснім струмку [27, с. 117].

Конотаційні вектори асонансу [i] репрезентують в аналізованих зразках авторське розуміння і мовної, і концептуальної картини світу в контексті психологічних рефлексій краси й гармонії та своєрідної наспівної мелодики, що завдячує саме гучності фонетичних одиниць. Так, Н. Тоцька, автор багатьох наукових праць, присвячених ефонії української мови, переконана: «Гучність – це цілком наукове поняття, яке <...> з одного боку, рівнозначне із сонорністю, а з іншого – дорівнює вокальності» [18, с. 5]. Саме тому не менш активними у формуванні естетики поетичного мовлення на засадах психологічних авторських інтенцій є сонорні консонанти. Серед цих вербальних одиниць, що виявляють прагматичну установку на естетичне формування імпліцитних поетичних образів, спостерігаються приголосні [л], [л:], [л'], [л':]. Вони частіше, ніж інші звуки цієї категорії, ініціюють систему звукових і смислових кореляцій (наприклад, у М. Драй-Хмари):

Плине Лебідь білосніжний,

Розгорнувши вільний літ [22, с. 36].

Навіть відмежування від ліричної образності (яку часто ототожнювали із сентиментальністю), заперечення загальноприйнятих мовних норм, національних традицій, класичних набутоків на шляху проголошення мистецтва, співзвучного ритму нової доби [12, с. 453], не стали перешкодою для виникнення фонетичної конотації завдяки авторському моделюванню [i]-тональності (наприклад, у М. Семенка): «Самотно пляміють лебеді білі» [26, с. 137]. Детермінований іманентними артикуляційно-акустичними властивостями сонорних [л], [л'] звуковий континуум у контексті психологічно мотивованої естетики є механізмом реалізації авторської ідеї, якщо йдеться також про «деструктивістське» бачення мовної картини світу. Вибудувана за принципом контрасту, така звукова метафора зберігає естетику світосприйняття в площині різних стильових течій, однак як конотаційно виразна парадигма мови набуває системного аргументування хіба що в символізмі (наприклад, у Д. Загула):

*Не схилийтеся, стебельця,
Серед спілих піль!
Розливайся, пісне серця,
Виливай свій біль!* [23, с. 70].

Варто зауважити, що перші зразки домінування сонорних [л], [л'] для акустичної ідентифікації їх на рівні формування поетичного образу за законами психологічно мотивованої естетики спостерігаємо ще на етапі розвою нової української мови (наприклад, в І. Котляревського):

*Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глитали
І брагу кухликом тягли;
Та і горілочку хлистали* [25, с. 10].

Звукова архітектоніка бурлескно-травестійної поезії м'якою тональністю [л], [л'] репрезентувала евфонічні риси естетичної форми комунікації, не порушуючи при цьому традицій національної сміхової культури з елементами умисної аргументації грубої семантики окремих номінацій. Це майстерно вербалізований задум автора: конотацією фонетико-семантичної невідповідності інтенсифікувати комічність жартівливої ситуації.

Отже, психологічно мотивоване вокальне й консонантне тло української поетичної мови ХХ – ХХ ст. – це винятково важливий компонент не лише моделювання інформації, а й емоційна домінанта естетичного мислення тих, хто є наділеним талантом підносити слово до вершин поетичної магії.

Література

1. Апресян В. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Апресян, Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–36.
2. Бойко Н. Вербалізація світу емоцій в українській мові: семантичний аспект / Н. Бойко // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2009. – Вип. 39. – С. 26–33.
3. Буряков М. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения / М. Буряков // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 47–59.
4. Вільчинська Т. Неморфологічні способи утворення оцінних назв в українській мові / Т. Вільчинська // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2004. – Вип. 29–30. – С. 59–62.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. под ред. и с предисл. Г. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 37–298.
6. Долинин К. Имплицитное содержание высказывания / К. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37–47.
7. Еремина Л. Поэтика психологически мотивированного слова (на материале произведений Л. Толстого) / Л. Еремина // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 97–109.
8. Єрмоленко С. Поетична мова / С. Єрмоленко // Українська мова: енциклопедія / В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 462–463.
9. Золоті рядки української поезії: Розстріляне Відродження / [В. Свідзинський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Семенко, М. Хвильовий, Є. Плужник, О. Влизько] ; уклад. О. Зав'язкін. – Донецьк : БАО, 2007. – 223 с.
10. Левицкий В. Семантика и фонетика : [пособие, подгот. на матер. эксперимент. исслед.] / В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
11. Леонтьев А. Язык, речь, речевая деятельность / А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
12. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Радянська школа, 1971. – 487 с.
13. Ломоносов М. Краткое руководство к красноречию / М. Ломоносов // Ломоносов М. Полное собрание сочинений : в 10 т. / М. Ломоносов. – М. ; Л. : Издательство Академии наук СССР, 1952– . – Т. 7. – 1952. – С. 89–378.
14. Носенко Э. Эмоциональное состояние и речь : [монография] / Э. Носенко. – К. : Вища школа, 1981. – 196 с.
15. Образцова О. Семантика дієслова-зв'язки як індикатор суб'єктивної модальності висловлення / О. Образцова // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2004. – Вип. 29–30. – С. 73–75.
16. Сагач Г. Експресивний словотвір у фольклорі / Г. Сагач // Культура слова : республ. міжвідомчий зб. / відп. ред. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1980. – Вип. 19. – С. 18–22.
17. Телия В. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
18. Тоцька Н. Засоби милозвучності української мови / Н. Тоцька // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2000. – Вип. 22. – С. 3–9.
19. Чабаненко В. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. Чабаненко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11–18.

20. Чередниченко І. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.

21. Шмелев Д. Об асимметричном параллелизме в поэтической речи / Д. Шмелев // Русский язык в школе. – 1970. – № 5. – С. 8–18.

Джерела ілюстративного матеріалу

22. Драй-Хмара М. Вірші / М. Драй-Хмара // Золоті рядки української поезії: Розстріляне Відродження / [В. Свідзинський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Семенко, М. Хвильовий, Є. Плужник, О. Влизько] ; уклад. О. Зав'язкін. – Донецьк : БАО, 2007. – С. 36–58.

23. Загул Д. Поезії / Д. Загул ; упоряд., вступ. ст. та прим. С. Далавурака, В. Лесина. – К. : Радянський письменник, 1990. – 326 с.

24. Зеров М. Поезія / М. Зеров // Розстріляне відродження: антологія 1917–1933: поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм. Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 131–140.

25. Котляревський І. Енеїда : [поема] / І. Котляревський ; коментар О. Ставицького. – К. : Радянська школа, 1989. – 286 с.

26. Семенко М. Поезії / М. Семенко ; вступ. сл. М. Бажана ; упоряд. Є. Адельгейма. – К. : Радянський письменник, 1985. – 311 с.

27. Семенко М. Поезія / М. Семенко // Розстріляне відродження: антологія 1917–1933: поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм. Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 117–119.

28. Хвильовий М. Вірші / Микола Хвильовий // Золоті рядки української поезії: Розстріляне Відродження / [В. Свідзинський, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Семенко, М. Хвильовий, Є. Плужник, О. Влизько] ; уклад. О. Зав'язкін. – Донецьк : БАО, 2007. – С. 91–129.